

Bir Yedek Subay Halil Ataman

Merve Üner*

ORCID / 0000-0002-1657-9921

Birinci Dünya Savaşı yıllarını kapsayan 1914-1918'de tutsaklık ve ölüm kavramı, dönemin en önemli iki olgusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına yol açan Birinci Dünya Savaşı'nda esir düşen ve çoğunun yaşı 15 ile 25 arası olan Türk askerleri, ölümün kol gezdiği dünyanın ücra köşelerinde ağır esaret şartları altında yaşam mücadelesi vermiştir. Bu esaret sürecinde yaşananlar hala birçok noktada belirsizdir. Ancak kimi subay ve yedek subayların anı ve günlükleri, bu konularda, kısmen de olsa olaylara ışık tutmaktadır. İşte bu anılardan biri de Halil Ataman'a aittir. Çalışmada, Kafkas Cephesi sırasında Rusların eline düşen ve

esarete yaşadığı çileyi kaleme alan Halil Ataman'ın yaşamı, askeri hatıraları ve sosyo-kültürel faaliyetleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Kafkas Cephesi, Türk, Rusya, Esir

A Reserve

Officer Halil Ataman

Captivity and death were the two most important facts during the First World War between 1914-1918. In the First World War which caused the disintegration of the Ottoman Empire, Turkish soldiers were captured and most of them were between the ages of 15 and 25. They struggled for their lives under the tough captivity conditions in the back of beyond of the world. Experiences are still uncertain at many points in this period of captivity. However diaries and memories of certain army and reserve officers shed light on the incidents even if they are partly in these issues. In the study it is focused on sociocultural activities, military memories and life of Halil Ataman who falls into Russians's clutches and writes the ordeal in the captivity during the Caucasian Front.

* Yrd.Doç.Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü,
merveuner@balikesir.edu.tr

Keywords: First World War, Caucasian Front, Turk, Russia, Captive

HALİL ATAMAN (1888-1992)

Hayatı

Verdiği mücadeleleri, yaşamış olduğu sıkıntıları ve elde etmiş olduğu başarılarının yanında; acısı tatlısıyla geçirmiş olduğu çocukluğu, gençliği ve yaşlılığı ile yüzyılı deviren uzun bir ömrü sizlere sunmak, daha doğru bir ifade ile Halil Ataman'ın hayatından önemli gördüğümüz kesitleri ortaya koymaya çalışacağız. Bu bakımdan gerçekten hatırlanması gereken bazı noktalar atlanmış olursa, bunu önemsiz bulduğumuz için değil, imkânsızlığımıza vermenizi rica edeceğim.

Niğde'nin Bor ilçesinde 1888'de doğan Halil Ataman'ın çocukluğu, çöken bir imparatorluğun son asrına rastlamaktadır. Dönemin şartlarına göre küçük yaşlarda eğitim hayatına tabii olacaktır. Bundan sonra onun öğretim hayatının, ilk dönemi örgün öğretim kurumlarında geçmek üzere, bir ömrü eksiksiz doldurduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. İlköğrenimine 1899'da hafızlık öğrendiği Bor mahalle mektebiyle başlayan Halil Bey, okulun resmi okula dönüştürülmesi sebebiyle 1903 yılında

rüştiyeden mezun olmuştur. Ardından rüştiyenin parlak öğrencilerinden sayılan Ataman, Niğde'deki Kör İsmail Medresesi'nde eğitimine devam etmiş olsa da, medresenin kapatılmasıyla buradaki öğrenimi yarım kalmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra medrese eğitimi yarım kalan öğrencilere tanınan "dışarıdan bitirme" sınavlarına katılarak, girdiği sınavların üçünü başarıyla tamamlamıştır. İlerleyen zamanda İstanbul'daki Kuzat Mektebi'ne (Hukuk Fakültesi) girmeye karar veren Ataman, 3 Ağustos 1914'te ilan edilen seferberlik nedeniyle bu projesini gerçekleştiremez. Bunun üzerine Halil Bey, 24 Ağustos 1914 tarih ve 4566 sicil numarasıyla "İhtiyat Zabiti Talimgâhı'ndaki sıkı eğitimini tamamlaması üzerine, Maçka'daki Küçük Zabıt Mektebi'ne gönderilmiştir. 14 Şubat 1915'de gelen emir, bu genç yedek subayın yaşamını değiştirecek bir rol oynamasında etkindir. Gelen emirde, Kafkasya Cephesi'ne altmış kişinin gönderileceği ve önceliğin gönüllülere ait olduğu bildirilmektedir. Halil Bey'in Nisan 1915'te başlayan Doğu Cephesi'ne şahit olması, bundan tam yüzyıl öncesine, 8 Ağustos 1916'ya dayanmakla birlikte, Ruslara esir düşüp Sibiryadaki esir

kamplarının yolunu tuttuğu güne kadar sürmüştür.¹

Atamanın Rusya'daki serüveni ise, 23 Şubat 1921'de, 1.030 esirle birlikte² Vladivostok limanından onları İstanbul'a götürecektir olan "Heymeymoro"³ adlı Japon gemisine bindirilmesiyle son bulacaktır. Ancak Vladivostok'tan 23 Şubat 1921'de hareket eden bu geminin 5 Nisan 1921'de İstanbul'da olacağı bildirilse de,⁴ Ataman'ın İstanbul'a dönüş tarihi, 25 Haziran 1922'dir. Çünkü gemi, 5 Nisan 1921'de Yunanlıların engellemeleri doğrultusunda Midilli önlerinde

¹ Ali Özuyar, "Yedek Subay Halil Bey'in Günlüklerinde Sarıkamış Harekâtı Tanıklıkları", Popüler Tarih, Sayı:72(Ağustos 2006), s. 71.

² BOA, BEO 349523; Cemil Kutlu, 1. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Savaş Esirleri Ve Bunların Yurda Döndürülme Faaliyetleri, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1997, s. 385; Halil Ataman, Harp Ve Esaret Doğu Cephesi'nden Sibiryaya, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 277; Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası'ndaki bilgilere göre; Heymeymoro adlı Japon gemisine bindirilen esir sayısı 1004'tür. Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası, Sayı:1, 15 Eylül 1921, s.2; Cemal Taşkıran ise bu gemideki kişi sayısını 1018 olarak ifade etmektedir. Cemalettin Taşkıran, 1. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri Ana Ben Ölmedim, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 231. Tutulan kayıtlarda gemideki esir sayısının farklı olması, sağlıklı bir şekilde sayım yapılamadığını göstermektedir.

³ Heymeymoro, Parlak Sulh anlamındaki gemi. 1914'te tezgâhtan yeni çıkarılmış, 6000 ton ağırlığında idi. Japon askeri nakliyelerinde kullanılan geminin ambarı 3 katlı ranzalar, kapalı tuvaletler, duş yerleri, havalandırma tertibatı vs. gibi düzenlemelerle yola hazır hale getirilmiştir. Serpil Sürmeli, "Vladivostok'tan Asinara Adası'na Türk Esirleri", Atatürk Dergisi, Cilt:4, Sayı:3, 2005, s.5.

⁴ ATASE, A.1-4, K.539, D.15/178, F.42; ATASE, A.1-4, K.539, D.15/7, F.42-3.

durdurularak,⁵ 12 Nisan 1921'de Pire limanına çekilmiştir.⁶ Bu durumda, Cemiyet-i Akvam da, Anadolu'da savaş sona erinceye kadar, geminin İtalya'nın Azinora Adası'na⁷ çekilmesine karar vermiştir. 13 Ekim 1921'de Azinora Adası'na getirilen gemi ve 19 Haziran 1922 tarihine kadar bu adada kalan Halil Ataman'ın da içerisinde yer aldığı bu esirlerin yolculuğu, 25 Haziran 1922'de İstanbul'da son bulmuştur.⁸

⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 22 Haziran 1921, No:216.

⁶ Cemil Kutlu, "Vilodivostok Asinara Hattında 1030 Türk", Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:10, 1998, s. 218.

⁷ Azinora Adası, İtalyanların salgın hastalıklılar ve çok ağır suçlular için sürgün yeri olarak kullandıkları, burada yetişen meyve ve sebzelerle et ve süt ürünlerini ülkelerine sokmadıkları, zehirli yılanlarla dolu susuz bir adadır. Taşkıran, a.g.e., s.229-234; Ataman ise bu adayı şu şekilde anlatmaktadır: "Adaya İtalyan karasularında karantinaya alınan gemileri getirirlermiş, yani bir karantina yeri. Taştan ve kayalıktan ibaret, susuz ve insansız. İçilecek su tanklarla adaya getiriliyor. Denizdeki köpek balıkları kıyıya atılan ölüleri yemeye alışmışlar, sık sık kıyıyı tarıyorlar. Önceden Avusturya esirleri buraya getirilmiş, hastalanan esirleri canlı canlı denize atmışlar. Köpek balıkları da bunları yemeye alışmış, sık sık kıyıya hücum eder, feci manzaralar sergilerlermiş." İsmail Özmel, Dünden Bugüne Niğdeli Şair Ve Yazarlar, Niğde Valiliği Yayınları, Konya, 1990, s. 176.

⁸ Taşkıran, a.g.e. s. 234; Ümit adlı gemi ile İstanbul'un Zeytinburnu limanına yanaşan esirler aradan 8 yıl geçmesine rağmen, İstanbul'da 1918'de başlayan İtilaf Devletleri'nin işgali ile karşılaşmışlardır. Bu limanda serbest bırakılmış olan esirler Ümit gemisinin güvertesinde, Türkiye'ye dönüşlerini karşılamak üzere toplanmış kalabalık tarafından selamlanma beklerken, hayal kırıklığına uğrayacaklardı. Çünkü geri dönen esirleri karşılayanlar işgal kuvvetlerinin askerleriydi. Halil Ataman ve bazı arkadaşları bu limanda serbest bırakıldılar da, bu kişiler İstanbullu olmadıkları gibi burada yakın akraba adresini verebilecek durumda değillerdi. Bu yüzden Halil Bey ve diğerleri Anadolu yakasındaki Selimiye Kışlası'na götürülmüşlerdir. Kışlada rahat bir

Ataman sonrasında memleketine uğramadan, dabaklığı⁹ öğrenmek için Ekim 1922'de Almanya'ya gitmiştir. Bu arada eğitimini tamamladıktan sonra 1923'te memleketi Bor'a dönerek evlenmiştir. Son askeri görev olarak da 1925'te Şeyh Sait İsyanı'na karşı ilan edilen kısmi seferberlikte yer almıştır. 105 yaşında 4 çocuğu, 14 torunu ve 12 torun çocuğu bulunan Ataman, yazdığı eserleriyle de Bor yerel tarihine katkıda bulunarak, 1993'te doğduğu kentte vefat etmiştir.

Kafkas Cephesi'ndeki Hatıraları

Geçmişe şöyle bir bakıldığında Birinci Dünya Savaşı yakın tarihimizin en önemli hadiselerinden birini teşkil eder.

uykuyu umarken ve millete yapılan hizmetten sonra savaş esiriyken çekilen onca acı karşılığında, memlekette karşılaştıkları şartlar da benzerdi. Kışlanın koridorları Yunanlıların istilasından sonra Batı Anadolu'daki savaştan kaçan bitli mültecilerle doluydu. Yurda dönüşünde eski esirlerin beklediği ilgiyi göremeyenler arasında tipik bir örnekti aslında Halil Ataman. Yücel Yanıkdağ, Millete Deva Olmak Osmanlı Savaş Esirleri, Tıp Ve Milliyetçilik 1914-1939, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s. 1-2.

⁹ Dabaklık, ham deriyi işleme deriden eşya yapma sanatıdır. Ataman dabaklık üzerine hikâyesinden şöyle bahsetmektedir: "Babamın mesleği dabaklıktır. Bende bir süre dabaklıkta çalıştım. Esarettayken Almanlar bir Dabaklık Okulu açtı, bunu öğrenince ilgilendim ve dabaklık ile ilgili en iyi eğitimi Almanya'da alacağımı anladım. İstanbul'a dönünce hemen bir pasaport alarak Almanya'ya gittim, Dabaklık Okulu'nu buldum ve müracaat ettim. Okula müracaat o kadar çok ki, yedek sırada 24 kişi bekliyor, beni de 25. yedek olarak yazdılar, kaydımı yaptırdım. Ancak okula giremedim, bunun üzerine bir deri fabrikasına sözleşmeli olarak girdim ve beş ay çalıştım. Daha sonra memleketim Bor'a döndüm. Bir süre sonra Almanya'daki Dabaklık Okulu'ndan davetiye geldi, ancak gidemedim." Özmel, a.g.e., s. 177.

Harbin sebepleri ve sonuçları bir yana, savaşın en ağır muharebe alanlarından biri olarak Kafkas Cephesi karşımıza çıkmaktadır. Halen belirsizliklerin ve ayrıntıların az olduğu bu cephede kimi subay ve yedek subayların tuttuğu günlükler ise olayları aydınlatılmasına katkı sağlamaktadır.

Günü gününe yazdığı hatıralarıyla yaşadığı sıkıntıları anlatan Halil Ataman, 15 Şubat 1915'te Kafkas Cephesi için Haydarpaşa'dan yola çıkmıştır. Henüz cepheye varmadan birçok talihsizlikle karşılaşan Ataman, Ulukışla'da trenden inerek, arkadaşları kiraladıkları bir araba ile 25 Şubat'ta Kayseri'ye ulaşmıştır. Kayseri'den sonra Sivas'a gelen kabile burada Merkez Kumandanlığı tarafından kendilerini Erzurum'a götürecek araçları göndermesini beklemişlerdir. İki hafta Sivas Taşhan'da kalan kabileye Merkez Kumandanlığı bir araç temin ederek Erzurum'a gitmeleri sağlanmıştır.¹⁰ Taşhan'da kendilerini götürecek aracı bekleyen askerler, gelen araçları gördüklerinde, oldukça şaşırırlar.¹¹ Çünkü kabileyi Erzurum'a taşıyacak olan araçlar, eşeklerden oluşmaktadır.

¹⁰ Özuyar, a.g.m., s.69.

¹¹ "Merkez kumandanlığından bir zabıt bugün sizleri yolcu edeceğiz, arabalar hazır dedi. Orada bulunan birkaç kişiye haydi hayvanları getirin dedi. Eşekler, avluya getirildi. Yine o zabıt: işte bu hayvanlar sizlere binek olarak temin edildi. Şimdi herkes bir hayvan alsın dedi." Halil Ataman, Esaret Yılları, Kardeşler Matbaası, İstanbul, 1990, s.35.

Gündüz eşek sırtında yapılan yolculuk, geceleri yol üzerindeki köylerde sona ermektedir.¹² Erzurum'a kadar devam eden bu zor koşullar altındaki seyahat sonrası, Suşehri'ne doğru yol alan kafilenin karşılaştığı manzara oldukça ilgi çekicidir:

“Karşımızda Suşehri’nden öküzlerin çektiği kağnılar geliyor. Bir de ne görelim! Her kağnının üzerinde 5-6 tane elbiseleriyle yatırılmış ve başlarıyla bacakları sallanan asker cesetleri... Ürpertici ve korkutucu bir manzara, sanki beynimizden vurulmuştuk; sormadık bile bu nedir diye. Ancak arabaları sayabildim. Bir, iki, üç... sekiz, evet tam sekiz araba dolusu asker cesedi... Karşılaştığımız manzaradan donmuş bir şekilde Suşehri’ne girdik.”¹³ Yaşanan olay askerlerin ölümü yakınlarında hissetmelerine neden olmakla birlikte, acizlik ve hüsrana duygusuna kapılmalarına katkıda bulunan etkenlerdi.

Cepheye varmaya hazırlanan bu kabile ilerleyen günlerde bu hadisenin çok daha kötüsünü yaşayacak ve de birçoğunun

sonu da kağnılar üzerindeki gördükleri asker cesetleri gibi olacaktır.

Eşek sırtında yapılan uzun ve zorlu yolculuk sonrası Ataman, 15 Nisan'da Erzurum'daki bölüğü teslim almıştır. Aynı tarihlerde Erzurum'dan yola çıktıklarını ve Narman'a geldiklerinde kasabanın harap vaziyette olduğunu ve kasabanın girişinde 80-100 metre arasında ölümler tepesiyle karşılaştığını belirtmektedir:

“Öncelikle Narman perişan bir köy yıkıntısıydı. Nasıl anlatacağım bilemiyorum, anlatacaklarım insanın yüreğini parçalayan, inanılması güç şeyler. Ben ilk gördüğüm anda öyle sarsılmışım ki neredeyse ayakta duramayıp, yere düşecektim. Kasabanın girişinde kocaman ve insan cesetlerinden oluşan bir loda (küme, yığın), 80 belki 100 metre uzunluğunda bir ölümler tepesi görülmüyor. Bu ceset lodası 2500 veya daha fazla babayiğit askerlerin cesetlerinin üst üste atılmasından meydana gelen, upuzun bir tepe. Yine aynı yerde 100'den fazla asker ellerinde kazma ve küreklerle elli metre uzunluğunda ve 15-20 metre genişliğinde derince ve daha önceden hazırlanmış çukurun başında bekliyorlar. Bu üst üste yığılı cesetleri, bu çukura doldurup üstünü toprakla kapatacaklarmış. Sordum niçin beklediklerini Alay imamı cenaze namazı

¹² “Akşam oldu. Değirmendere adında bir köye geldik. Dört arkadaşıyla birlikte, bir Hristiyan evinde kalıyoruz. Karanlık bir dam içinde, ahır kermesi yanan bir ocağın başında oturuyoruz. Odayı aydınlatan kermenin ışığından başka ışık yok. Ocağın yaydığı ışığın karşısında, şundan bundan konuştuk biraz, ara sıra ev sahipleri de lafa karışıyorlardı. Bir süre sonra ev sahipleri uyuyakaldı. Bizde ocağın başına kıvrılıp yattık.” Ataman, Esaret Yılları, s.38.

¹³ Ataman, Harp ve Esaret., s. 35.

kıldırarak için gelecek, onu bekliyoruz' dediler."¹⁴

Bu cephedeki olumsuz coğrafi koşullar ve iklim şartları ve Türk ordusunun bu teçhizatın yoksun olması, emir-komuta zincirindeki bozukluklar Ataman'ın da dahil olduğu 10. Kolordu'nun tamamen yok olmasına neden olmuştur.¹⁵ Halil Ataman'ın cephe hatıralarında yer yer yiyecek temini sorunu hakkında da detaylı bilgiler verilmektedir. Bu durum öylesine büyük boyutlara ulaşmıştır ki, neredeyse açlıktan ölmekle karşı karşıya kalan askerler buldukları köpek ve leş kargalarını yemeğe başlamıştır.¹⁶ Hatıralar, aynı zamanda sağlıksız şartlar ve bitlerle yapılan sonu gelmez mücadeleye dair de çok sayıda gönderme içerir.¹⁷

¹⁴ Ataman, Harp ve Esaret, s. 45.

¹⁵ "Dağlık arazideki sert soğuk büyük düşmandı. Savaş olmasa bile, bir esirin uyuşturucu soğuğa verdiği adla general kış hazretlerini atlatmak herhalde başlı başına zor bir işti." General Kış Hazretleri için bkz. Halil Ataman, Esaret Yılları, s. 48-49.; "Yine akşam oldu ve yine karın üstünde sabahlayacağız. Gecenin soğuğu bastırdı. Ama bir evvelki geceden farklı durumdayız. Çünkü dün geceyi kar üstünde ve ayakta geçirmiştik. Bu geceyi yatarak kar üstünde geçireceğiz." Ataman, Harp ve Esaret, s.60.

¹⁶ Özuyar, a.g.m., s.72. Kafkas Cephesi'nde konuya dair aynı sıkıntılardan bahseden esir subaylar için bkz. Ergun Göze, Rusya'da Üç Esaret Yılı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991, s.44-46; Bülent Bakar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'ya Esir Düşen Türk Askerleri: Rusya'daki Üseramız Hakkında Ma'lûmât" Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 179, Mart-Nisan 2009, s. 85-104.

¹⁷ Ataman, Harp ve Esaret, bkz. s. 62-66.

Halil Bey'in anılarında yer verdiği bu olaylar zinciri, aslında Kafkasya Cephesi'nde savaşın nasıl ve neden kaybedildiğini göstermesi açısından da önemlidir.

27 Nisan'da 94. Alaya Kotmar Köyü'nün doğusunda ve kuzeyinde Ruslara karşı bir savunma hattı kurulması emri getirilmiştir. Ancak açlık, soğuk ve sefalet, hastalıkların artması her geçen gün ölümlerin artmasında etkindir. Ataman'ın ifadesine göre tümeni kurtaran miralay Vehbi Bey'dir.¹⁸

9 Haziran 1915 tarihinde ise Ruslarla yapılan savaşta bacağından vurulan Halil Bey, hastaneye yatırıldıktan 3 gün sonra tekrardan tepelerdeki bölüğüne katılmıştır.

Halil Bey'in anlattığına göre cepheye Ruslarla dostluk ilişkisi de kurulmuştur. Gelen emirle Halil Bey ve arkadaşları buldukları tepelyi savunmaya elverişli hale getirmek için Karadağ Müfrezesini oluşturmuşlardır. Ancak Ruslarla aralarındaki mesafe 50 ya da 75 metre kadardır.

"Cephemizde tam bir sükûnet hâkim. Düşman bizden, biz düşmandan çekinmiyorduk. Çünkü düşman bizi takdir etmişti; bizden bir yonga dahi koparamayacağını anlamıştı. Bu sessizlik

¹⁸ Ataman, Esaret Yılları, s.60.

günün birinde, 'Merhaba Türk askeri' hitabıyla bozuldu ve aramızda selamlaşmalar başladı. Ve daha sonra açıklığın ortasında birleştik ve el sıkıştık. Onlar bize çay ve şeker ikram ettiler, biz de onlara tütün ve fındık ikram ettik." ¹⁹ Ancak yapılan savaşların aralıksız bir şekilde devam etmesinden bu yakınlaşmanın çok uzun soluklu olmadığı aşikârdır.

5 Haziran 1916'da Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın verdiği emir ile, Halil Bey'in dâhil olduğu 94. Alay, Kop Dağı eteklerinde ve Karasu Irmağı'nın sağ sahilinde Pınarkapı Köyü'nün arkasındaki tepeleri, 26 Haziran günü Türk askerleri tarafından tamamen ele geçirilmiştir. Halil Bey'in bölüğü, köyün karşısındaki Karasu Vadisi içinde yer alan düzlükte mevzilenir. Ruslar ise köyün gerisindedirler ve doğu tarafındaki sırtları tutmuşlardır. 94. Alay komuta heyetinin Karasu mevkiindeki geçidi zayıf bir kuvvetle tutması, 32. Tümen'in yarısından çoğunun ölmesine ve 146 subayın esir düşmesine yol açmıştır.²⁰

Tarih, 8 Ağustos 1916'dır. Ruslara esir düşen 146 subayın arasında, Halil Bey de vardır. Aslında savaş mağlup ya da galip bütün tarafların askerleri ve halkları için büyük bir travmadır. Esir

düştüğü anda yaşadığı olayı Halil Ataman şu şekilde aktarmaktadır:

"Burada Türkçe konuşan bir Rus askeri benim ayağımdaki çizmeyi görmüş yanıma geldi, 'Çizmeyi çıkar' dedi. Niçin dedim. 'Bu çizmeyi ben yaptım, kardeşimin ayağında idi. Kardeşim vurulmuştu, öldü. Onu gömmüştük. Sen bu çizmeyi ölünün ayağından çıkarmışsın, ver çizmeyi diyorum sana' dedi. Vermedim gitti. Aradan iki dakika bile geçmeden birkaç askerle tekrar geldiler yine 'Çıkar çizmeyi' dediler. Baktım iş kötüye varacak, çizmeyi çıkartıp attım. Şimdi yalınayak kalmıştım. Rus neferi çizmeyi ayağımdan çıkartmıştı. Arabalar yürüdü, bende arabadayım ama yalınayak halim beni düşündürüyordu. Fakat o, Rus neferinin iddiası gerçeğe yakındı, çünkü aslında bu çizmenin birkaç defa el değiştirmek suretiyle savaştığımız tepelerde ölen ve toprağa gömülen bir Rus ölüsünün ayağından çıkarılmış olduğu söylenmişti."²¹

Askeri elbiselerin yetersizliği nedeniyle, Osmanlı askerleri hangi rütbede olursa olsun, muharebede öldürülen Rusların büyük kaputlarına, postallarına ve giysilerine sürekli el koymaktaydı. Yağmalanan Rus giysileri Osmanlı askerlerine sıcaklık ve rahatlık sağlasa da,

¹⁹Ataman, Harp ve Esaret, s. 70-71.

²⁰ Özuyar, ag.m., s.73.

²¹ Bingür Sönmez-Reyhan Yıldız, Ateşe Dönen Dünya:Sarıkamış, İkarus Yayınları, İstanbul, 2011, s. 300-301.

esir düşüldüğünde tehlike bir duruma neden olmaktadır. Ruslar hava şartları ne olursa olsun, kendi ölümlerine ait bütün eşyaları esirlerin üzerinden çıkarıp almaktaydı, bu yüzden Türk askerleri berbat durumlara düşmekteydi.²²

Sosyo-Kültürel Faaliyetleri

Halil Ataman'ın hayatı incelendiğinde esaret öncesine dair sosyo-kültürel faaliyetleri hakkında herhangi bir bilgi tespit edebilmemiz mümkün olmamıştır.

Ancak 1916 sonrası esaret döneminde kamp hayatı sürdürürken bu tarz faaliyetlerine rastlamaktayız. Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Rusların eline esir düşen Türkler tarafından, Sibiry'a da yerleştirildikleri kamplarda yaşanan zorluğa rağmen, buradaki hayat mücadelesine devam etmelerinin yanı sıra bir de kamp hayatlarını renklendirebilmek adına sosyo-kültürel faaliyetlere yönelerek hayatta kalma çabalarını canlı tutmayı başarmak, örnek alınacak olaylardandır.

Kamplarda kültürel etkinliklerin içerisinde şüphesiz ki en değerlisi esirler

²² Yalınayak bir şekilde yürümek zorunda kalan Osmanlı askerlerini gören bir Türk subayı "Evet bunların hepsi ölmeye mahkûm idi" yorumunda bulunmuştur. Merih Baran Erbuğ, Kaybolan Yıllar (Mülazım Ahmet Hilmi'nin Sarıkamış-Sibirya-Afganistan Hatıraları ve Hayatı), Vadi yayınları, Ankara, 2007, s. 203; Yanıkdağ, a.g.e., s. 28.

tarafından çıkarılan gazetelerdir. Çıkarılan bu gazete ve dergiler esirlerin kamp hayatları, sosyal ve psikolojik durumları hakkında bilgi veren önemli bir kaynağı teşkil etmektedir. Halil Ataman bulunduğu Krasnoyarsk kampında esirler tarafından el yazısı ile yazılmış *Kurtuluş* adında bir gazeteden bahsetmektedir. Aynı kampta Arapça olarak adı *Nakatullah (Allahın Devesi)* olarak belirlenen bir gazete daha yayımlanmıştır.²³ Esirlerin bu faaliyetlerle eğlendikleri ve moral kat sayılarının arttığı düşünülebilir. Aynı şekilde sosyalleşme çabaları da ortadadır.

Yine Ataman esarete Türkiye hakkında bilgi alabilmek adına temin ettikleri gazeteleri şu şekilde sıralamaktadır: Açık Söz, Yeni Şafak, Tercüman-ı Hakikat, Tercüman, ve Işık.²⁴

Ayrıca Halil Ataman hatıralarında boş zamanlarını değerlendirebilmek adına Osmanlı esirleri arasında diğer yaygın bir hareketlilik olan yabancı dil merakıyla Rusça öğrenmeye başladığına değinmektedir.²⁵ Esirlerin birbirlerinin dilini öğreniyor olmaları, aralarında önemli dostlukların kurulabileceğinin göstergesi olduğu düşüncesini de bizlerde uyandırabilmektedir. Esarete oldukça aktif

²³ Ataman, Harp ve Esaret, s. 170.

²⁴ Ataman, Harp ve Esaret, s.130, 142.

²⁵ "Bugün Rusça öğrenmeye başladım. Hiç olmazsa boşa geçen zamanımı kıymetlendireyim dedim." Ataman, Harp ve Esaret, s. 142-143.

bir şekilde hareket eden Ataman aynı zamanda kabare etkinliklerine katıldığını ve de üç beş kuruluş kazanabilmek için sigara kağıdı yapma işiyle de meşgul olduğunu dile getirmektedir.²⁶

Esaret yıllarında hatıralarını günü gününe not almış ve memleketine dönünce de okumayı ve yazmayı hiç bırakmamıştır. Bor tarihi başta olmak üzere önemli çalışmalar ve incelemelerde bulunduğu ilişkin dikkate değer bilgileri bize, onun yakın arkadaşı Emin Atlı vermektedir.²⁷ Bor'daki yerel gazeteler Yeşil Bor ve Yeni Bor'da²⁸ derlediklerinin yanında yaşadıklarından da söz edildiği yine araştırılan kaynaklarda belirtilmektedir.

Halil Ataman'ın Yeşil Bor gazetesindeki yazıları, "*Dünkü Bor'da*

²⁶“Arkadaşlarla kampta sigara yapmaya başladık. Altı arkadaş bir grup teşkil ederek, şirket halinde çalışıyorduk. Şehre gidip kağıt, alıyoruz, kampa getiriyoruz, bu kağıtlardan deste yapıyor, sonra da bunları götürüp şehirde satıyoruz. Bu sayede beş on kuruluş para kazanıyoruz.” Ataman, Harp ve Esaret, s. 190.

²⁷ Emin Atlı, Halil Bey'in, kendisine anlattığı Bor tarihi üzerine çalışma yapma fikrini şöyle aktarmaktadır: “1930'lu yıllarda Niğde milletvekilliğine tayin edilen Abravaya Marmaralı isminde bir Yahudi 'Niğde Tarihi' diye bir kitap yazmıştı. Milletvekilliğine tayin diyorum, gerçekten o devir öyleydi. Kitabı okudum. Bir Yahudi'nin sırf şükran borcunu ödemek için bu kitabı yazdığını düşündüm. Ne yalan söyleyeyim biraz da kendimden utandım. Ben Borlu olarak neden aynı işi yapmamalıyım? O günden itibaren vesika toplamaya başladım.” Emin Atlı, “Gönül Dostum Halil Ataman”, Yeşil Bor, 7 Şubat 1993.

²⁸ Araştırmalarımız Halil Bey'in Yeşil Bor ve Yeni Bor gazetelerinde yazıları olduğunu göstermekle birlikte, biz sadece Yeşil Bor gazetesinde yayınlanan birkaç yazısını temin edebilmiş bulunuyoruz.

Kültür”,²⁹ “Nişancı Başu Mehmet Emin Recai'nin Borda Yaptırıldığı Mektep”,³⁰ “Borda Avarizhaneler”,³¹ “Dedelerimizde İş Bölümü”³² alt başlıkları altında verilmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere, makalelerde eğitim ve yardımlaşma hakkında geniş bir malumat verilmektedir. Gazetelerin yerel olması sebebiyle seslendikleri çevre kısıtlı olsa da, Ataman'ın incelediğimiz yazılarında kullandığı dil oldukça modernidir.

Mantık ve hendese (matematik) okumuş ve bu ilimlerdeki eksikliklerini gideren biri olarak Halil Ataman, aynı zamanda Arapça ve Acemce (Farsça) gibi dilleri bilmesi sayesinde, eski metinleri de rahatlıkla okuyabilen bir kimsedir. Bütün bu birikimleri şeriye sicilleri hakkındaki araştırmalarına katkı sağladığı da bir gerçektir. Bor kütüphanesine mâl olan şeriye sicilleri üzerinde yıllarca çalışarak, Hicri 935 tarihinden 1312 yılına kadar devam eden dönemi kapsayan kayıtları incelemiş ve elde edilen verilere dayalı, örnek bir emekle Bor tarihini yazmıştır.³³

Bir hatıra yazarı ve araştırmacı bir kimliğe sahip olan Halil Bey'in yanından hiç ayırmadığı harp ve esaret defterlerinde benzersiz bir hayat mücadelesini tüm

²⁹ Halil Ataman, Yeşil Bor, 5 Mayıs 1952.

³⁰ Halil Ataman, Yeşil Bor, 19 Mayıs 1952.

³¹ Halil Ataman, Yeşil Bor, 26 Mayıs 1952.

³² Halil Ataman, Yeşil Bor, 23 Haziran 1952.

³³ Özmel, a.g.e., s. 178.

ayrıntılılarıyla ve tazeliğiyle aktarmış olduğu “*Esaret Yılları*” ve “*Harp ve Esaret Doğu Cephesi’nden Sibirya’ya*” adlı çalışmaları üzerinde durulmaya değerdir.

Vefatının üzerinden 6 yıl sonra 1999’da Bor Meslek Yüksekokuluna bağlı, Bor Halil-Zöhre Ataman Meslek Yüksekokulu kurularak kendisinin ve eşinin adı halen yaşatılmaktadır.

Sonuç

Birçok noktasında belirsizliğiyle gölge bırakan Kafkas Cephesi muharebeleri Birinci Dünya Savaşı’nın önemli hadisesidir. Bu cephede yaşananları anlatan eserler mevcut olsa da, özellikle esir düşenlerin yaşadıklarını yansıtmaması bakımından Halil Ataman’ın tutmuş olduğu günlük önemli bir kaynak niteliğini taşımaktadır.

Öncelikli olarak incelediğimiz eserin bir günlük olması, bu yedek subayın yaşamı, cephe durumu ve muharebelerde esir düşenlerin esaret yolcuğu hakkında bilgiler vermesi bakımından önemlidir. Yine bu noktada, günlüğün tamamı göz önüne tutulduğunda, Halil Ataman’ın verdiği mücadele, vatan aşkı, psikolojisi, döneme ve yaşanan siyasi hadiselerle dair birçok hususta bizlere mühim bilgiler vermektedir.

Kaynaklar

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Babiâli Evrak Odası)

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi (ATASE) Arşivi.

Gazeteler

Hâkimiyet-i Milliye, Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası, Yeşil Bor

Araştırma ve İncelemeler

ATAMAN, Halil, 1990, *Esaret Yılları*, Kardeşler Matbaası, İstanbul

ATAMAN, Halil, 2014, *Harp Ve Esaret Doğu Cephesi’nden Sibirya’ya*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

BAKAR, Bülent, 2009, “Birinci Dünya Savaşı’nda Rusya’ya Esir Düşen Türk Askerleri: Rusya’daki Üseramız Hakkında Ma’lûmât” *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:179

ERBUĞ, Merih Baran, 2007, *Kaybolan Yıllar (Mülazım Ahmet Hilmi’nin Sarıkamış-Sibirya-Afganistan Hatıraları ve Hayatı)*, Vadi Yayınları, Ankara

GÖZE, Ergun, 1991, *Rusya'da Üç Esaret Yılı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul

Ölmedim, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

KUTLU, Cemil, 1997, *1. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Savaş Esirleri Ve Bunların Yurda Döndürülme Faaliyetleri*, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi

YANIKDAĞ, Yücel, 2014, *Millete Deva Olmak Osmanlı Savaş Esirleri, Tıp Ve Milliyetçilik 1914-1939*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

KUTLU, Cemil, 1998, "Vilodivostok Asınara Hattında 1030 Türk", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:10

ÖZMEL, İsmail, 1990, *Dünden Bugüne Niğdeli Şair Ve Yazarlar*, Niğde Valiliği Yayınları, Konya

ÖZUYAR, Ali, 2006, "Yedek Subay Halil Bey'in Günlüklerinde Sarıkamış Harekâtı Tanıklıkları", *Popüler Tarih*, Sayı:72

SÖNMEZ Bingür -YILDIZ Reyhan, 2011, *Ateşe Dönen Dünya: Sarıkamış*, İkarus Yayınları, İstanbul

SÜRMEİLİ, Serpil, 2005, "Vladivostok'tan Asınara Adası'na Türk Esirleri", *Atatürk Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:3

TAŞKIRAN, Cemalettin, 2001, *1. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri- Ana Ben*